

Császár Kinga PhD-hallgató,
Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszék

Az egyházak és a polgári állam

Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században¹

Herger Csabáné habilitált egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének munkatársa. Monográfiája, amely az egyházak és az állam közötti viszonyra vonatkozó, másfél évtizednyi kutatói tevékenysége eredményeinek összefoglalása, 2010 nyárutóján jelent meg a Habsburg Történeti Monográfiák 10. köteteként. A tanulmány az egyházak és a magyar állam kapcsolatának alakulását a 19. századra, elsősorban annak második felére koncentrálna, a nyugati világban kibontakozó fejlődésre tekintettel elemzi.

A monográfia első része, az összehasonlító jogtörténeti elemzés módszerét alkalmazva, az egyházak és az állam közötti viszony modernizálásának nyugat-európai és amerikai modelljét mutatja be részletesen, a polgári államok koráig létezett egyházállami illetve államegyházi rendszertől kezdve a modern alkotmányos állam kiépítése hozta átalakuláson át. A folyamat végére egy olyan koherens rendszer jött létre, amelyben a világnézetileg semleges állam nem csak deklarálja, de biztosítja is a vallásszabadságot és az egyházak formális jogegyenlőségét.

Az olvasó rálátást nyer a 17. században indult polgári átalakulás folyamatára, amely a református többségű Németalföldön kezdődött legkorábban, ahol a polgári fejlődést a kálvini teológia politikatudomány területére történt átvitele generálta. Az összehasonlító jogtörténeti elemzés első állomása Anglia, a katolikus, majd anglikán *national church* korszakát követve az *established church* jogállása, ahol 1649 után az általános állampolgári jogok a rendi kiváltságokból jöttek létre és a common law-ban rögzített hagyományok érvényesültek. A polgári átalakulás szempontjából átmenetet képez az „Újvilág”, az Amerikai Egyesült

¹ Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Habsburg történeti monográfiák 10. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010, 335 p. ISBN 9789632870311

Államok, ahol a természetjogi gondolkodás, az anyaországból érkezett puritán vallási tanok és protestáns etika, valamint a francia felvilágosodás gyarmatokra gyakorolt hatásai egyszerre voltak jelen. Megtudhatjuk, hogy mit jelent az amerikai „denominacionalizmus” fogalma. Szinte ezzel egyidőben zajlott a nagy francia forradalom és az észjog uralta francia polgári átalakulás. A francia modell, az összefonódást akadályozó amerikai szabályozással szemben, az összefonódás felszámolását megvalósító út, amely a „köztársaság megmentése” jegyében a vallástalan állam semlegességét hangsúlyozó radikális politika volt.

Láthattuk, hogy a francia-porosz felvilágosult hagyaték és a konzervatív, katolikus impulzusok kötélhúzásának eredményeként milyen reformok láttak napvilágot az osztrák Maigesetze és a német Kulturkampf körében. A szerző kutatásai szerint, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a felvázolt modellek gyakoroltak-e bármiféle hatást a magyar egyházpolitika irányítóra, a válasz igenlő: ha egyházi kérdések kerültek napirendre, a modernizáció sürgetői hazánkban elsősorban az Amerikai Egyesült Államokra utaltak, a vallás nélküli államot tekintették ideálisnak, ahol a törvényhozás, illetve a bírói jogalkalmazás kompetenciája csupán arra terjed ki, hogy a határvonalakat meghúzza annak érdekében, hogy aki él a lelkiismereti és vallásszabadság jogával, az ne okozzon másnak jogsérelmet. Az 1890-es években a magyar szabadelvű politikai elit hivatkozási alapul használta az egyházügyi modernizáció tekintetében az amerikai modellt.

A monográfia második, a kutatás velejét bemutató részében a 19. századi magyar egyházi modernizáció egyes területeit mint a summum jus patronatus, a modern egyházi autonómia és a felekezeti jogegyenlőség témakörét mutatja be a szerző, majd értelmezi a nyugati modellek fényében. Megtudhatjuk, hogy a 19. század első évtizedeinek egyházpolitikai problémái a jozefinista egyházpolitika következményeiből adódtak, a polgári modernizáció – legalábbis az egyházak és az állam kapcsolata tekintetében – abban a pillanatban kezdődött el, amikor a liberális elvek győzelme következtében maga a jozefinista, fejedelmi abszolút állam is megkérdőjeleződött. A modernizáció intenzitása a 19. század folyamán váltakozott, és a két protestáns egyház volt az, amely elkötelezte magát a klasszikus liberális értékek mellett.

A szerző mindenekelőtt megadja az egyházi autonómia fogalmát, amely mást jelentett a katolikus és mást a protestáns egyházak esetében. A fogalom-meghatározás szerint az egyházi autonómiának két típusa különíthető el, egyrészt az öntörvényhozás és öngazgatás az adott egyháznak, mint egésznek az államhatalomtól független jogosítványa, amelynek a határvonalait az alkotmány rögzítette, másrészt az autonómia jelenti az egyháztagok

partikuláris önkormányzatiságát is. Túlnyomórészt az adott egyház belső természete és az államhatalommal fennálló kapcsolata meghatározta az egyházi autonómiák létrejöttét, illetve annak elmaradását. A katolikus egyház monarchikus felépítése elutasítja a hívek partikuláris önkormányzatiságát. A lutheri egyházon belül az egyházi autonómia a fejedelmi reformáció következtében elsősorban ott és akkor valósult meg, ha a lutheri protestantizmus nem államegyházként illetve tartományegyházként, hanem vallási kisebbségként volt jelen. Szemben mindezekkel a kálvini egyház szervezeti alapelvei magában hordozzák az egyházi autonómiák létét. Hazánkban az államegyházi pozíció elvesztése (1848. évi XX. tc.), majd a vagyoni szekularizációtól való félelem következtében kezdődött meg a hosszantartó, de nem sok eredményt felmutató katolikus autonómia-mozgalom. A katolikus autonómia nem jelentette a klérusra jellemző fő rendező elvek feladását, a többi felekezettel és az állammal illetve a városi törvényhatósággal szemben érvényesülő intézménynek tekintették, amely a hierarchiának alárendelt módon működik. Miután az 1917. december 21-én, Apponyi által előterjesztett, az első katolikus egyházi autonómia megvalósítására vonatkozó törvényjavaslat elfogadására nem került sor, az autonómia-mozgalom Magyarországon végleg lekerült napirendről, 1919 után pedig a keresztény-nemzeti Magyarországon már nem kellett olyan fenyegetettséggel számolni, amely szükségessé tette volna. A lutheri (evangelica augustana) és kálvini (evangelica reformata) protestáns egyházak autonómiája fokozatosan épült ki. Ez a történetileg kifejlődött, egyházi és iskolai ügyekre kiterjedő autonómia a 18. század végétől az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc leverését követő időkig működött.

A katolikus és protestáns autonómia-mozgalmakhoz szorosan kapcsolódott a zsidóság egyenjogúsításának kérdése. Kétség kívül a „hosszú 19. század” (1789-1918) terméke volt a zsidóság többségének politikai egyenjogúsítása és asszimilációja mind magyar földön, mind Európa más részein. Magyarországon ez a folyamat csak részlegesen és későn zajlott le. A polgári modernizáció tekintetében a zsidók jogállása több szempontból is kulcsfontosságú volt. Egyrészt azért, mert a korlátozások oka esetükben vallási-etnikai hovatartozásuk volt, másrészt azért, mert a szabadságjogok, így a vallással kapcsolatos jogok érvényesülési feltétele a jogegyenlőség teljes körű biztosítása is. A konzervatív felfogás szerint az egyenlősítésre a nyelvi és vallási elkülönülés felszámolása, azaz lényegében az asszimilálódás után kerülhetett sor, míg a liberális álláspont szerint pontosan a feltételek nélküli egyenlősítés az, ami a beolvadást elősegítette volna. A kor liberális politikusai szemében a „zsidó ügy” a kiegyezés előestéjén sem önmagában, hanem a vallásszabadság kérdésével egyben jelentkezett, és egyetértés uralkodott a teljes kulturális asszimiláció tervét tekintve. A

felekezeti jogegyenlőség kérdése kimaradt a törvényből. Nem integrálásról, hanem beolvasztást célzó jogegyenlősítésről volt szó, amelynek eredményeképp a magyar zsidóság egyike lett a legnépesebb és egyben legasszimiláltabb közösségeknek a világon. Ennek ellenére a magyar középosztály egy részének nacionalizmusa 1849 után jelentősen torzult, a 19. század utolsó évtizedeire gondolkodásában a polgárság úgy jelent meg, mint ami nem nemzeti, nem magyar. A magyar zsidók 19. századi történelme azt mutatja, hogy a dualizmus kori izraelita felekezeti autonómiában elsősorban az asszimiláció útjára terelő eszköz volt. A szabadelvű kormány a vallási egyenjogúsítás érdekében bevett vallássá nyilvánította az izraelita vallást, ugyanakkor – nyilvánvalóan asszimilációs célzattal – igyekezett behatárolni a magyar izraeliták kapcsolatait a diaszpóra más elemeivel. A francia mintájú kulturális redukció azt jelentette, hogy a zsidóság nem nép, hanem csupán egy a magyarországi felekezetek körében, ennek következtében a zsidóság belső széttöredezettisége tovább mélyült.

A szerző a felekezeti jogegyenlőség kérdéskörét vizsgálva mutatja be a rekatolizáció eszköztárát a 16-18. századi Magyarországon, majd ezt követően a felekezeti jogegyenlőség megteremtésének útjára koncentrál. Az államegyháziságot megszüntető és a bevett vallások koordinációs rendszerét létrehozó 1848. évi XX. törvénycikket, majd az 1867-68. évi, egyházi viszonyokat érintő törvényeket követően jelentős változásra csak az 1894-95-ös években kerülhetett sor. A vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895. évi XLIII. tc. nem felelt meg a modernizáció követelményének. Nem csak a személyes, a felekezeti jogegyenlőség is jövőbeni cél maradt a törvényesen elismert és a megtúrt felekezethez tartozó állampolgárok számára. Az általános vallásszabadság elvének törvényi elismerése azt jelentette, hogy a világnézet megválasztásának bármely hit vagy vallás követésének szabadsága állampolgári jog lett. Hiányzott azonban az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776) vagy a francia Emberi és Polgári Jogi Nyilatkozat (1789) megfogalmazásához hasonló kijelentés, amely az egyenlőnek teremtett emberek „veleszületett, elidegeníthetetlen jogaként”, vagy „természetes, elidegeníthetetlen, és megszentelt jogaként” jelölte volna meg az egyéni vallásszabadságot. A 18. életév betöltése előtt minden magyar állampolgárt valamely bevett vagy törvényesen elismert felekezetben kellett nevelni. A törvény a hitvallás alapján történő diszkriminációt a polgári és politikai jogok gyakorlása során kizárta, a bevett felekezetekre vonatkozó jogi normákat hatályban tartotta, ezek az egyházak az állam anyagi és erkölcsi támogatását élvezték. A törvényesen elismert felekezeteknek teljes társulási szabadságot nem biztosított a jogalkotó, a szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett egy politikai szervhez kellett bemutatni. Alapítói taglétszámot feltételként nem határoztak meg. A jogalkotó azzal is

figyelmén kívül hagyta a jogegyenlőség elvét, hogy a törvényesen elismert felekezetek tagjait nyilvántartáson túl nyilvános közgyűlésre kötelezte. A törvény legvitatottabb részét a felekezeten kívüliekre vonatkozó rendelkezések képezték, velük szemben olyan diszkriminatív intézkedéseket érvényesítettek, amelyek büntetésként is felfoghatók.

A szerzőt a ma hasznosítható tények és összefüggések keresése vezette arra, hogy a modern polgári államok létrejöttének korszakára koncentráljon, ami Magyarország tekintetében – a nyugati világot megkésettséggel követve – a 19. század második felét jelentette. A külföldi modellek nemcsak a reformkorban vagy a dualizmus idején szolgáltak hivatkozási alapul, hanem az 1989-90-es években, majd akkor is, amikor a lelkiismereti- és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény és az 1990. évi LXX. törvénnyel kihirdetett vatikáni szerződés felülvizsgálatának kérdését felvetették. Nincs két olyan ország, amelyben az egyházak és az állam közötti kapcsolatot, az elválasztás szigorúságát azonos módon szabályozták volna. A gondolkodásmódot alakító hivatkozási alapok arra alkalmasak, hogy a lehetséges megoldások legjobbjára törekedjen a jogalkotó. A jogtörténész, a valaha élt legnagyobb „kultuszminiszterre”, Mózesre illetve a Teremtő Istenre gondolva, aki megadta a kellő útmutatást, de nem kényszerített semmire, e helyütt hívja fel a figyelmet arra, hogy az európai civilizáció egyik alapja mindmáig a zsidó- keresztény kinyilatkoztatásból származó értékszemlélet. *A demokratikus államélet és a vallásszabadság alkotmányi biztosítása egymástól elválaszthatatlan.* A szekularizációnak, amely Európában a felvilágosodással jelent meg, majd a nagy francia forradalom idején érte el tetőpontját, volt illetve van jó és rossz hatása is. A felvilágosodás kora óta megváltoztak a legfontosabb értékek, háttérbe szorultak az európai kultúra zsidó-keresztény gyökerei, az erkölcs bibliai zsinórmértéke, azonban szabadságjogi szempontból egyértelműen pozitív, hogy a laicizált állam – elméletileg – nem hajlandó az államegyházi érdekek realizálásához a *brachium secularét* biztosítani. Herger Csabáné, akinek meggyőződése, hogy a jogtörténet-tudománynak az egyházak és az állam közötti kapcsolat alakítása kérdésében is van mondanivalója napjaink jogalkotói, de a hétköznapi ember számára is, felhívja a figyelmet Eötvös József 1870. február 16-án elhangzott szavaira, miszerint alkotmányos országban mindenben az egyenlőség elvéből kell kiindulni, és a valamennyi felekezet tökéletes szabadságát biztosító amerikai modell, a „szabadság rendszere” széles körben gyökeret fog verni. Ha e győzelemről szóló vízióra gondolunk, nem elégedhetünk meg a toleranciának azzal a szintjével, amely 1894-95-ben az

egyházügyi törvényekben megjelent, hiszen azt ma sem feledhetjük, hogy a civil társadalomban az egyik intézmény jogfosztása minden más intézményt is érinti.